

Waterspitsmuis

Neomys fodiens

De waterspitsmuis is de grootste van de zes in Nederland voorkomende spitsmuissorten, met een lichaamslengte tot 10,5 cm, een staart tot ruim 7,5 cm en een gewicht van maximaal 25 g. De rug is meestal zwart, de buik wit tot donkergrijs en soms gevlekt. Witte vlekjes bij oren en ogen komen geregeld voor. Een klein deel van de dieren is uniform zwartgrijs; op Texel is dit zelfs regel (VAN LAAR & VAN LAAR 1966). De soort kan goed zwemmen en duiken, onder andere dankzij een borstel van stijve haren aan de buitenzijde van de achtervoeten en een kiel van haren aan de onderzijde van de staart.

Leefomgeving

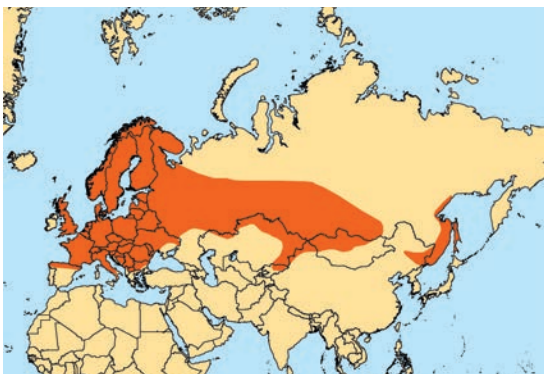
Waterspitsmuizen worden aangetroffen bij schoon water, zowel vrij snel stromend als stilstaand, met een goed ontwikkelde watervegetatie en met oevers die ruig begroeid zijn, variërend van vochtige kruidenrijke vegetaties tot elzenbroekbos. Omdat de geschikte biotopen in Nederland vaak bestaan uit smalle oeverzones, zijn de territoria hier meestal ook smal en uitgerekt, met een lengte tot wel 250 m (VAN BEMMEL & VOESENEK 1984). In een natuurlijk gestructureerde beek in het noordwesten van Beieren werden territoria tot 24 m lengte gevonden (ILLING ET AL. 1981). In moerasgebieden hangt de grootte voornamelijk af van de beschikbaarheid van voedsel.

Voedsel

Het voedsel bestaat voor een belangrijk deel uit (water) insecten en andere kleine ongewervelden en af en toe uit grotere prooien als visjes en kikkers. Hoewel de naam anders doet vermoeden, foerageren waterspitsmuizen een substantieel deel van de tijd op land (SPITZENBERGER 1990). Dagelijks moet minimaal het eigen gewicht aan voedsel worden geconsumeerd.

Areaal

De waterspitsmuis is een Euraziatische soort. Hij wordt in een groot deel van Europa aangetroffen. In het oosten reikt het areaal tot voorbij het Baikalmeer. Geïsoleerd daarvan komt de waterspitsmuis nog voor in het stroomgebied van de Amoer, het westelijke kustgebied van de Zee van Ochotsk en op het eiland Sachalin.

Voorkomen in Nederland

Prehistorie

De oudst bekende vondsten van na de laatste ijstijd zijn uit de Vroege Bronstijd (ca. 2000 v.Chr.) uit Schokland in de Noordoostpolder (GEHASSE 1995) en Schagen (NH) (ZEILER ET AL. 2007).

Historische gegevens tot 1946

Uit archeologische opgravingen is de waterspitsmuis uit historische tijden van meerdere locaties bekend, zoals uit een waterput in de omgeving van Zwolle (ov) rond 1300 (IJZEREFF 1983) en uit de Stenen Kamer, een middeleeuwse nederzetting langs de Linge in Gelderland, waar resten van een waterspitsmuis zijn aangetroffen (ESSER & VAN DIJK 2001).

In de negentiende eeuw werd de soort meerdere malen vermeld: in 1811 voor eilanden in de Delta (GEOFFROY SAINT-HILAIRE 1811) en in 1822 langs rivieren en sloten verspreid door het land (BENNET & VAN OLIVIER 1822). In 1862 en 1864 werd de waterspitsmuis zelfs vrij algemeen genoemd (VAN BEMMELEN 1864, SCHLEGEL 1862), maar later bleek de soort in Groningen slechts van een paar locaties bekend te zijn (RITZEMA BOS 1879). In de eerste helft van de twintigste eeuw werd de waterspitsmuis geregeld in de buurt van zoet water aangetroffen, maar hij was nergens algemeen. Texel was het enige Waddeneiland waar waterspitsmuizen voorkwamen (SCHREUDER 1945).

Periode 1946-1969

Voor deze periode werd geconcludeerd dat de waterspitsmuis door het hele land verspreid zou kunnen voorkomen (VAN WIJNGAARDEN ET AL. 1971), maar Noordoost- en Oost-Friesland, Zuidwest-Drenthe, het midden van Overijssel, de westelijke Veluwe, het midden van Zuid-Holland en

Waterspitsmuis.

Foto: Paul van Hoof.

Water shrew.

Noord-Brabant zijn in deze periode niet of nauwelijks onderzocht.

Periode 1970-1988

Net zoals in de voorgaande periode zijn ook in dit tijdvak de bovengenoemde delen van Nederland onvoldoende op het voorkomen van waterspitsmuizen onderzocht. Op Texel is de waterspitsmuis nog steeds de enige spitsmuissoort. In Noord-Holland is de soort bekend van plassen en watergangen in de duinstreek, zoals het Zwanenwater en de infiltratiegebieden van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Daarnaast zijn er in Noord-Holland waterspitsmuizen bekend van onder andere polder Oostzaan, maar ontbreken waarnemingen uit de gelijkende Eilandspolder bij Alkmaar, uit het gebied rond Wormer, uit de Schermer en uit de Wieringermeer.

In Zuid-Holland en Utrecht is de soort gevonden in het infiltratiegebied van Meijndel bij Wassenaar en in natte gebieden bij Vlaarding, Alblasterdam, Lexmond, Woerden, Loosdrecht, Amersfoort en langs de Rijn bij Amerongen.

In het Deltagebied zijn er waarnemingen van Goeree-Overflakkee, Sint Philipsland, Zuid-Beveland, Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen. Buiten de Brabantse Biesbosch is de soort uit Noord-Brabant slechts bekend van enkele locaties in het oostelijke deel van de provincie. In Limburg is de soort gevonden in het Peelgebied, het Maasdal en het dal van de Geul.

▼
Een duikende waterspitsmuis.
Foto: Rudmer Zwerver.
A diving water shrew.

In Gelderland zijn er waarnemingen uit de oostelijke Betuwe en de Achterhoek, terwijl de soort in deze periode niet is gemeld van de Veluwe. In Overijssel is de waterspitsmuis bekend uit het oosten van Twente en van een groot aantal locaties in de Wieden en de Weerribben.

Behalve rond Makkum en het Fochteloërveengebied zijn er in Friesland maar van enkele locaties in het merengebied waarnemingen bekend. In Drenthe zijn er gegevens uit de stroomgebieden van de Drentsche Aa en de Hunze en van het Leekstermeer. In Groningen is de waterspitsmuis bekend van meerdere locaties rond het Lauwersmeergebied en uit het stroomgebied van de Ruiten Aa in het zuidoosten van de provincie.

Periode 1989-2012

In vergelijking met de periode 1970-1988 is het aantal waarnemingen sterk toegenomen. Dit komt deels door intensivering van onderzoek met behulp van inloopvallen, maar vooral door de sterke toename van het aantal broedparen van kerkuilen, spitsmuizeneters bij uitstek. Het aantal broedparen in Nederland bedroeg 717 in 1989 en 2587 in 2012 (DE JONG 2013), zodat van veel nieuwe locaties kerkuilbraakballen konden worden onderzocht.

In Groningen is er, naast de al bekende locaties, een reeks waarnemingen uit een aaneengesloten gebied tussen het Zuidlaardermeer en de Eemshaven, zowel via het Schildmeergebied als langs het Damsterdiep.

In Friesland blijkt naast de al bekende gebieden ook het hele merengebied bewoond te zijn. Ook in de kleigebieden is de soort op meerdere plaatsen gevonden.

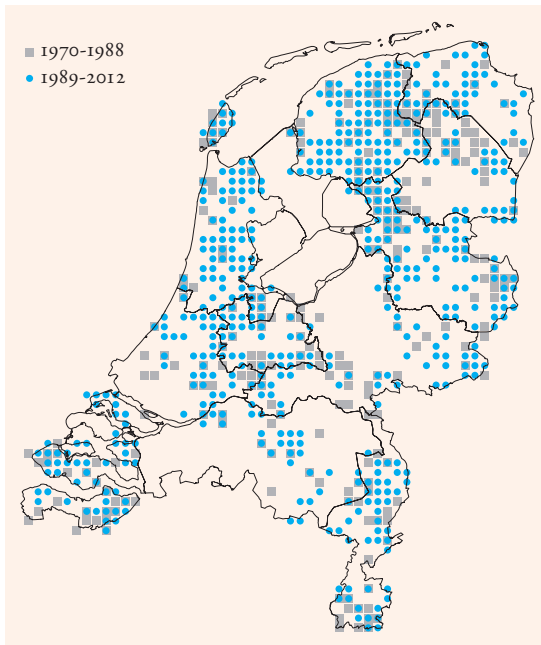
In Drenthe is het aantal meldingen uit het zuidoostelijke veengebied flink toegenomen. Anders dan in 1970-1988 zijn er weinig meldingen vanuit de benedenloop van de Hunze en de middenloop van de Drentsche Aa, waarschijnlijk als gevolg van gebrek aan onderzoek, want beide gebieden bevatten ogenschijnlijk uitstekende biotopen.

In de moerasgebieden in de Kop van Overijssel zijn relatief de meeste waarnemingen gedaan. In het stroomgebied van zowel de IJssel als de Overijsselse Vecht en in Twente is de soort goed vertegenwoordigd. In Gelderland zijn waterspitsmuizen op meerdere plaatsen aangetroffen in de Achterhoek en in het gebied van de Rijnstrangen. Uit de Betuwe zijn er, anders dan in de voorgaande periode, nauwelijks waarnemingen. Van de Veluwe zijn wederom geen meldingen, zodat de soort hier echt lijkt te ontbreken.

In 2008 is de eerste en enige zekere waarneming van een waterspitsmuis in Flevoland gedaan in de Noordoostpolder, aan de rand van het Kuinderbos. In de Flevopolders zijn meerdere op het oog geschikte geschikte locaties, zoals het Harderbroek, maar tot nu toe lijken de Randmeren nog steeds een barrière voor kolonisatie.

In Utrecht is de waterspitsmuis goed vertegenwoordigd rond de Vinkeveense Plassen en in de natte polders tussen Wilnis en Woerden. Ook langs de Lek, tussen Lopik en Rhenen, is de soort op meerdere locaties aangetroffen.

Texel is nog steeds het enige Waddeneiland waar de waterspitsmuis voorkomt. Als enige spitsmuissoort op het eiland kwam de soort er niet alleen voor in vochtige, maar ook in drogere biotopen. Dat beeld is totaal veranderd na de

komst van de huisspitsmuis, die er in 2006 voor het eerst werd gevangen (KOELMAN & HAARSMA 2007) en binnen een paar jaar het hele eiland had bevolkt. Het is te verwachten dat de waterspitsmuis zich alleen in de natte biotopen zal handhaven.

In het gebied ten noorden van het Noordzeekanaal blijken verreweg de meeste atlasblokken met natte gebieden door waterspitsmuizen bewoond. Ook in de Wieringermeer is de soort aanwezig. Ten zuiden van het Noordzeekanaal is de waterspitsmuis nu van meer locaties bekend, zoals uit de natte gebieden bij Spaarndam en de Westeinderplassen. In Zuid-Holland komt de waterspitsmuis voor in de natte duinvalleien bij Wassenaar, rond de Ackerdijkse Plassen, de polders ten noorden van Zoetermeer, rond de Kagerplassen, het Braassemermeer, de Nieuwkoopse Plassen en in een aantal natte gebieden daartussen. Verder naar het zuiden zijn er vondsten van de oevers van de Reeuwijksche Plassen en aansluitend de polders ten zuiden van Gouda tot de Alblasterwaard. De waterspitsmuis is ook goed vertegenwoordigd in de Zuid-Hollandse Biesbosch en het westelijk deel van Goeree-Overflakkee. Opvallend is het ontbreken van waarnemingen uit de omgeving van Vlaardingen, waar de soort in 1970-1988 nog aanwezig was, en op Voorne.

In Zeeland is de waterspitsmuis naast Zeeuws-Vlaanderen nu ook van alle eilanden bekend.

Noord-Brabant kent slechts een beperkt aantal gebieden met vondsten van de waterspitsmuis. Naast de Brabantse Biesbosch zijn dat de Peelstreek, op de grens met Limburg, en een aantal beekdalen, zoals dat van de Dommel.

In het noorden van Limburg is de waterspitsmuis op

meerdere locaties in het Maasdal aangetroffen en ook langs waterlopen in het gebied tussen de Maas en de Peel. Daarnaast is de soort in het zuiden van de provincie aanwezig in en langs het Maasdal en vooral in en om het stroomgebied van de Geul.

Veranderingen en oorzaken

In bijna de helft van de atlasblokken waaruit de waterspitsmuis in de periode 1970-1988 bekend was, is de soort daarna niet meer waargenomen. Dit is slechts voor een deel te wijten aan onvoldoende onderzoek. Hoewel in de laatste periode veel waarnemingen van waterspitsmuizen zijn verzameld, is de soort blijkbaar op veel plaatsen sterk in aantal achteruitgegaan of zelfs verdwenen. Analyse van onderzoek van braakbalpartijen wijst erop dat de achteruitgang sinds 1970 meer dan 50% is, terwijl de soort tot 1970 stabiel was. Na 1990 lijkt hij zich in de laagveen-gebieden te herstellen, mogelijk door verbetering van de waterkwaliteit. In de rest van Nederland treedt echter geen herstel op (LA HAYE ET AL. 2003).

Waar de soort voorkomt is hij veelal niet in grote aantallen aanwezig, behalve in goede leefgebieden van voldoende omvang, zoals het Fochteloërveen op de grens van Friesland en Drenthe en het voor waterberging nieuw ingerichte gebied bij het Leekstermeer in Groningen; hier was de soort voordien weliswaar ook al aanwezig, maar hij heeft zich er recent sterk uitgebreid.

Bedreigingen en bescherming

De waterspitsmuis staat als kwetsbaar op de Rode Lijst (ZOOGEREENIGING VZZ 2007) en verdient als zodanig bescherming. Vernietiging van leefgebied door het verwijderen van oevervegetaties en het draineren van geschikte natte gebieden blijft echter een bedreiging. Natuurontwikkeling en de behoefte aan extra waterbergingscapaciteit bieden echter kansen, omdat daarmee geschikte habitat gecreëerd wordt.

Dick L. Bekker

SUMMARY

Water shrew Neomys fodiens

The water shrew is found in wet areas across the Netherlands. It occurs on Texel but not on the other Wadden Sea islands. The water shrew requires clean, stagnant to fast-flowing water with abundant aquatic vegetation and heavily vegetated banks. Numbers have declined since 1970. There have been signs of recovery in fenland areas since 1990, but not elsewhere. A more comprehensive overview of the water shrew's distribution has emerged over the most recent period covered by this atlas, thanks to information from the dissection of owl pellets, which has become an increasingly popular form of research.